

בשביל הרוח: התפתחות הליווי הרוחני כתפיסה וכלים לסיוע לאוכלוסיות במשבר, במצוקה ובסיכון

נאוה זוהר-סייקס

במסמך זה אתאר את אבני הדרך בתהליך הלמידה והפיתוח שהתרחש באשלים בתחום הליווי הרוחני כתפיסה וככלי בעבודה עם אוכלוסיות במצבי סיכון. תחום חדש זה, המתפתח בארץ בתאוצה, נבדק בשלוש וחצי השנים האחרונות, ונבחנתי התאמתו והרלוונטיות שלו לעבודה עם אוכלוסיות היעד של אשלים - ילדים, נוער וצעירים במצבי סיכון, בני משפחותיהם ואנשי המקצוע העובדים איתם.

המסמך פורס את התהליך החל בהחלטת אשלים להיכנס ללמידה ראשונית על מהות הליווי הרוחני, דרך הזמנת השותפים מהממשלה ומהמרחב הציבורי ליטול חלק בתהליך זה, וכלה בתכנון וביישום של קדם-תכניות הרצה ("פרה-פיילוטים") ראשוניות שפותחו במהלך הלמידה ביחס לאוכלוסיות היעד ומעברם לשלב תכניות ההרצה (הפיילוטים) בתכניות נבחרות בשותפות הממשלה.

עם סיום תכניות ההרצה (השנה) הסתיים החלק הראשון של המסע. נכון לרגע זה, אשלים ושותפיה יוצאים לדרך להעמקת השירות והלמידה לפי התפיסה והכלים של הליווי הרוחני, בתקווה לתת ערך מוסף לשירותים ולמענים מיטביים לאוכלוסיות שאנו מחויבים להן.

רקע

לפני שנתיים וחצי כתבתי מאמר ל"עט השדה" על תחילת המסע של פיתוח תחום הליווי הרוחני לאוכלוסיות היעד של אשלים (זוהר-סייקס, 2013). כעת נתבקשתי לשתף בתהליך ולעדכן מה התרחש מאז.

במדיטציה נעשה שימוש במושג "equanimity", המהווה "מקום" מדיטטיבי להגיע אליו. המושג מתורגם במילון ל"קור רוח, שלווה, איזון", ובמדיטציה היהודית הוא מתורגם לעתים למושג "שיוויות". בעבר למדתי כי אחת הדרכים לדמיין את האיזון ושלוות הנפש האלה היא התמקדות של גם וגם: גם מתוך החוויה עצמה כאן ועכשיו בתוך ההווה, וגם מנקודת מעוף הציפור, אי-שם במרחב. אחזקה בו-זמנית של שתי הוויות אלו מביאה לאיזון ולשלווה, לתודעה של ה-equanimity.

שיוויוני...

תודעה זו מאפשרת, מצד אחד, לא להיות "עם הראש באדמה", כפי שקורה לנו לעתים קרובות בתוך העומס והעשייה האינטנסיבית, שם הזמן קצר והמלאכה מרובה, ומצד אחר, לא להסתכל רחב מדי, בראייה של החזון והחלום בלבד, ללא חיבור למציאות ולפרטים.

לעתים קרובות הסתכלות כזו היא סוג של מתנה, כי אם נקדיש זמן לתשומת לב, ייתכן שנזכה לגלות כי חלומות שחלמנו כבר החלו להתגשם וכי המקום שבו היינו כבר נשתנה לבלי הכר.

מצאתי את עצמי מנסה לעשות בדיוק את זה, בהקשר של תהליך הפיתוח של הליווי הרוחני לאוכלוסיות במצבי משבר, מצוקה וסיכון, שהן בלב העשייה של אשלים: להרים את הראש מתוך פרטי העשייה, ולראות ממעוף הציפור את כל המרחב - איפה היינו, מה התפתח ולאן הולכים.

בקריאה חוזרת באותו מאמר שכתבתי, מצאתי לקראת סופו את שתי הפסקאות המסכמות הללו:

כחלק מהרצון לקדם ולפתח את הנושא גם לאוכלוסיות במצבי סיכון, יתקיים בחודש ינואר סמינר בנושא, מטעם מרכז ידע אשלים. הסמינר מיועד למספר נציגי ממסלה העובדים עם אשלים, ללמידה, פתיחת החשיבה והלב לעיון בנושא, לקראת אפשרויות הפיתוח והיישום בהמשך [...]

אני מייחלת שדברים טובים ימשיכו לקרות בתחום, לא רק מעבר לים ולהרים, אלא כאן בארץ קרוב אלינו, [...] השיחה שנוצרת בין מה שבאפשרותנו ממש לעשות, לבין מה שייפתח בפנינו פתאום - כששניהם כאחד קרובים כל כך - היא הצידה שאני לוקחת איתי להמשך ההליכה בדרך...

הסמינר שתוכנן אז - אכן התקיים.⁷ הוא כלל קבוצה של 20 משתתפים, ביניהם נציגי תחומים מאשלים ומקבלי החלטות ומפקחים משלושה משרדי הממשלה (בריאות, רווחה וחינוך) שחברו יחד לתהליך למידה, שיתוף, סיעור מוחות, תכנון ועשייה יצירתית חדשה. התהליך, שהתחיל כסמינר מרוכז של יומיים בחורף מושלג בהרי ירושלים והמשיך בשילוב של למידה וקבוצות פיתוח במשך שנתיים, היה מרתק ומשמעותי. כיוון שנושא הליווי הרוחני כתפיסה וככלי לעבודה עם האוכלוסיות שלנו באשלים היה כה חדש ובלתי מוכר, נעשה התהליך בהדרגה ובשפותפות מבורכת. משתתפי הסמינר - נציגי פיקוח בכירים ממשרדי החינוך, הבריאות והרווחה, יחד עם נציגי אשלים מהיחידות ומהתחומים השונים - למדו יחד מהו הליווי הרוחני, ואז חשבו

---

7 ראו תיאור בגיליון המקוון של "עט השדה" (8)
<http://www.ashalim.org.il/files/Meyda/sg.pdf>

במשותף: באיזה אופן ובאילו מקומות, אם בכלל, יכול ליווי רוחני להתאים לעשייה המקצועית בשדה בהקשר של ילדים, בני נוער, צעירים ומשפחות במצבי סיכון?

בהובלת ענת פנסו, המשנה למנכ"ל אשלים, והליווי של דניאל קרני ממרכז ידע ולמידה אשלים, הוקדשו משאבים לתהליך הלמידה של הקבוצה, וכן לפיתוח וליישום קדם-תכניות הרצה שיווצרו מתוך החשיבה המשותפת של אנשי המקצוע. הרציונל בבסיס מהלך זה היה לזכות ב"טעימה" של שנה אחת קצרה וללמוד מהתנסות ראשונית של שימוש בכלים המקצועיים של ליווי רוחני בעבודה עם אוכלוסיות במצבי סיכון. האם הדבר מתאים בכלל לאוכלוסיות הללו?

עם התכווננות זו נוצרו במסגרת הסמינר מספר קבוצות עבודה לפי אוכלוסיות יעד, שבהן התכנסו השותפים לחשיבה ולתכנון של העשייה לשנת ה"בדיקה" שתכלול כמה תחומים וצורות התערבות, עם מחקר הערכה מלווה. בסוף השנה (2015), כך תוכנן, יתברר האם אחת או שתיים מתוך חמש הקדם-תכניות הרצה - כאלה שפותחו ויושמו - חוללו השפעה והטביעו את חותמן על אוכלוסיות היעד ועל אנשי מקצוע כאחד. אז גם יוחלט האם יש הצדקה להמשיך את המיזמים הללו ולפתח תכניות הרצה של שלוש שנים באשלים בשותפות עם משרד/ים שותף/ים על פי המהלך המקובל.

מהו ליווי רוחני?

במקרים רבים של תקופות מצוקה קשות והתמודדות עם משבר, בני האדם מחפשים את האפשרות להתחבר למה שהם שמעבר לעצמם ולמקורות הפנימיים ביותר שלהם כדי למצוא משמעות, תקווה ונחמה: פילוסופיה ותפיסת עולם, זיכרונות ממסורת בית אבא, שירים ומנגינות עתיקות, סיפורים, ערכים תרבותיים, אמונות, תפילות, התבוננות ביקום, בטבע ובאדם עצמו. כשאדם שקוע בבידודו ובמצוקתו, הוא נדרש לסביבתו, לסייע במציאת מקורות אלו.

בחברות המסורתיות בעבר וגם בהווה, הפנייה למנהיגים רוחניים בזמן מצוקה ומשבר היא טבעית. לעומת זאת, בעולם המערבי הטיפולי, הממד הרוחני נשאר לרוב "מחוץ לתחום". גם כשהתפיסה המערכתית מסתכלת על האדם בצורה הוליסטית הכוללת גוף-נפש, אישיות, משפחה, חברה וקהילה, לעתים קרובות הממד הרוחני של האדם אינו בא לידי ביטוי. ניתן להבין זאת בין השאר משום שמבחינה היסטורית, הגישה בקרב גורמים מקצועיים טיפוליים רואה בפנייה ל"רוחניות" דבר שאינו מקצועי, ובמקרה הטוב, כלי שמתאים בעיקרו לאוכלוסיות המתמודדות עם סוף חיים.

בראייה מערכתית הוליסטית ניתן לראות כי בעולמו הרוחני של אדם קיימים משאבים רוחניים משמעותיים היכולים לסייע לו בכלל, ובשעתו הקשה בפרט. יצירת המרחב

והשפה הרוחניים המתאימים לכל אדם ואדם, מונחת בבסיס התפיסה של הליווי הרוחני ומאפשרת הנגשת משאבים אלו על פי אישיותו ותרבותו.

לב הליווי הרוחני הוא בעצם הנוכחות עם האדם הנמצא במצוקה, מתוך תפיסה כי הנוכחות המשותפת, הבנויה על הקשבה עמוקה לעולם הרוח של האדם שאותו מלווים, מביאה לחוויה אישית משמעותית, מתמשכת ומרפאת. המלווה הרוחני אינו מוביל לרוחניות מסוימת אלא מתכוון ופועל למציאת הנכונה והמתאימה לאדם שאותו הוא מלווה, תוך שימוש בכלים רבים ומגוונים, בהתאמה אישית ותרבותית לאדם. השימוש בכלים אלה נוצר מתוך השיח המשותף וכחלק מהקשבה לסיפור חיים, מקריאת טקסטים בחברותא, ממציאת משמעות אישית בשירים אהובים, מכתובה, מיצירת תפילה אישית, מתשומת לב לגוף, מנשימות ועוד. כלים אלו מיושמים בתשומת לב, בהתאמה אישית ותרבותית ובניסיון "לדייק" לאדם המלווה - להתאים לו את הליווי כמה שאפשר מבחינה אישית ותרבותית ולהיות אֶתוּ במקום שהוא נמצא, יהיה זה עצב, ייאוש, תקווה או שמחה.

הליווי הרוחני יכול להתקיים גם באופן קבוצתי, עם התאמות לתהליכים ולמרחב קבוצתי ובאופן מובנה יותר.

המרחב הרוחני בליווי מקצועי של אדם לאדם

הליווי הרוחני כתחום מקצועי מתפתח בעולם בשני מסלולים מקבילים:

- ♦ **כמקצוע ייחודי** בפני עצמו, המשתלב בתוך צוותים טיפוליים רב-מקצועיים - מלווה רוחני (chaplain) מצטרף לצוות רב-מקצועי ופועל בעבודה משותפת ובהפניות הדדיות ולפי הצורך. מסלול זה התחיל בליווי של אנשי דת לאנשים בתקופות מצוקה אקוטית של מחלה, לקראת סוף החיים, בתקופות מלחמה ואסונות וכן בבתי סוהר, וכיום הוא מעוגן כמקצוע עם מסלולי הכשרה מוכרים ומסודרים. הוא גם נלמד כמקצוע חובה לפרחי כהונה נוצריים ובבתי מדרש לרבנות, ולאחרונה נפתח גם לאנשים עם רקע רוחני מגוון שאינם אנשי דת.
- ♦ **כתחום התמחות המשתלב** בתוך מקצוע טיפולי קיים - כשהעובד הסוציאלי, המחנך בכיתה, הרופא, הצוות הסיעודי משלב את התפיסה הרוחנית והכלים בתוך עבודתו. כיום יש ספרות מקצועית ואקדמית ענפה שמלווה בדוגמאות ובפרקטיקה מהשטח, המצביעה על שילוב ההתייחסות למרחב הרוחני של האדם במקצועות העבודה הסוציאלי, החינוך, הפסיכולוגיה, הסיעוד והרפואה.

התפתחות הליווי הרוחני בארץ - הרחבת מעגלים מקצועיים

תהליך החשיפה והלמידה של אשלים ושותפיה בממשלה לתחום הליווי הרוחני, החל כעשור לאחר כניסת הליווי הרוחני לארץ בכלל, כתחום מקצועי הכולל גם הכשרה מקצועית. באופן טבעי התמקד הליווי הרוחני מתחילת דרכו בליווי חולים ובליווי לקראת סוף החיים וכן בעבודה עם קשישים בבתי אבות ובקהילה. בהתאם לכך, חלק מההכשרות שפותחו מבוססות מבחינה מקצועית על מודל ההכשרה ל-chaplain - מלווה רוחני דתי. ואולם, כבר בתחילת השיח של המלווים הרוחניים הראשונים בארץ הוסכם לא למקד את התחום לאנשי דת בלבד, אלא לפתוח אותו גם לאנשים עם רקע רוחני מגוון המעוניינים לעבור הכשרה ולעסוק בתחום.

הפדרציה היהודית של ניו יורק מקדמת תחום מקצועי זה בארץ ותומכת בו, מתוך היכרות עמו ורצון לפתחו ולהרחיבו גם בישראל. כיום יש התעניינות הולכת וגוברת בלימוד ליווי רוחני, ובשנתיים האחרונות קיבלו המלווים הרוחניים הראשונים תעודת "מלווה רוחני מוסמך" המבוססת על קריטריונים מקצועיים מוסכמים אלו. כמו כן הוקם איגוד מקצועי של מלווים רוחניים בישראל, כולל ועדות מקצוע, קוד אתי, שיתוף ידע ופעילות לקידום הנושא. הליווי הרוחני משתלב בצוותים רב-מקצועיים במרכזים רפואיים שונים (דוגמת שערי צדק, תל השומר, רמב"ם, בית החולים בנהריה). במרפאות של קופות חולים, בבתי אבות ומרכזי יום לקשישים ברחבי הארץ וזאת גם בשותפות ג'וינט אשל ובלוויית מחקר הערכה.

בארץ מתקיימות הכשרות למלווים רוחניים כמקצוע ייחודי בכמה מרכזי הכשרה לליווי רוחני וכן השתלמויות לצוותים מטפלים - אחיות, רופאים, עובדים סוציאליים ומגוון אנשי טיפול, לשם חשיפה לתחום והרחבת המיומנויות.

מעבר למיקוד בהתמודדות עם מחלות מסכנות חיים וליווי לקראת סוף החיים, מתפתח בשנים האחרונות בארץ ליווי רוחני למצבי קושי מתמשך, משבר וטראומה. כראשון מסוגו, התפתח בארגון קשר תחום של "ליווי רוחני - הורה להורה", שבו הורים לילדים עם צרכים מיוחדים עוברים הכשרה בליווי רוחני ומלווים הורים אחרים כמותם.

כניסת אשלים לתחום הליווי הרוחני

תרשים 1: קבוצת פיתוח ליווי רוחני

למרות התפתחויות אלו בעשור האחרון בארץ, כניסתה של אשלים ללמידת התחום הייתה כניסה לתחום בלתי מוכר, הדורש חקירה והעמקה. לאחר למידה ארגונית ופנימית קצרה, התגבשה כאמור בתחילת חודש ינואר 2013 קבוצה בין-תחומית ובין-משרדית שהורכבה מכ-20 אנשי מקצוע מאשלים וממשרדי הממשלה (החינוך, הרווחה והבריאות). הקבוצה התכנסה לשבעה מפגשי למידה וחשיבה אינטראקטיביים, לצורך בחינה משותפת של ליווי רוחני ככלי רלוונטי בעבודה עם אוכלוסיות במצבי סיכון.

תהליך הלמידה בסמינר היה מרתק, משמעותי ומפרה: הכול היה פתוח ואפשרי, ובבחינת נעלם ממש. לא ידענו כמה קדם-תכניות הרצה יתפתחו בשנה הראשונה, מה נלמד בתהליך והאם תהיה קדם-תכנית הרצה שתפותח בהמשך, או שמא נגלה שאף לא אחת תימצא מתאימה, אפשרית או ישימה...

הנחו אותנו כמה עוגנים אסטרטגיים ועקרונות מקצועיים:

- ◆ לשלב סוגים שונים של עשייה כדי "לטוות רשת רחבה" שממנה נלמד למידה מגוונת ככל האפשר בזמן הקצר העומד לרשותנו
- ◆ ללכת לפי מה שאנשי המקצוע במשרדים מאמינים שמתאים לאוכלוסיות בטיפולם
- ◆ לנסות לענות על צורך אקטי הקשור לאוכלוסיות היעד של אשלים - ילדים, נוער וצעירים במצבי סיכון, בני משפחותיהם וכן אנשי המקצוע העובדים עמם
- ◆ לפעול ולהתנסות בשני הערוצים במידת האפשר על פי שתי האסכולות של ליווי רוחני: הראשון, באמצעות מלווה רוחני שעבר הכשרה מקצועית בתחומו, והשני, באמצעות אנשי מקצוע ממקצועות הטיפול הלומדים את הנושא ושוזרים בעבודתם את התפיסה ואת הכלים של הליווי הרוחני
- ◆ לקיים ליווי רוחני באופן פרטני וגם באופן קבוצתי - כקבוצת תמיכה רוחנית - וכך ללמוד על מאפייניהן של שתי צורות אלו.

במהלך הסמינר הוקמו חמש קבוצות פיתוח למען אוכלוסיות היעד שזוהו כרלוונטיות בהקשר של ליווי רוחני: נוער בקצה רצף סיכון, הורים לילדים עם צרכים מיוחדים, משפחות מתמודדות עם מוות, שכול ואובדן פתאומי, הורים לילדים בגיל הרך ואנשי מקצוע. עבודת הפיתוח האינטנסיבית הניבה קדם-תכניות הרצה המשלבות בין תחום הליווי הרוחני ובין העבודה עם אוכלוסיות במצבי סיכון (ראו תרשים 1).

נוסף על כך, ובהמשך לרתימה הראשונית שנעשתה עם בכירי המשרדים במסגרת הסמינר של אשלים, הוקמה קבוצת למידה ל-21 בעלי תפקידים בעמדות מנהיגות, השפעה ופיקוח שמכהנים בתפר שבין הרמה האסטרטגית/ניהולית לרמה האופרטיבית במשרדיהם. כל זאת לשם יצירת פלטפורמה מקצועית שתאפשר הכנסה מיטבית של תחום הליווי הרוחני לעבודה של כל משרד ומשרד, בהתאם למאפייניו הייחודיים.

שתי נקודות נוספות חשובות שליוו את התהליך:

1. **תיעוד והערכה** - קיום תיעוד לגבי התהליך, התכנים, ההצלחות והאתגרים, פיתוח והבניה של תהליך הערכה מותאם ללמידת המשך.

המשך חשיפת הנושא והיכרותו לצוותים בתוך אשלים, בניית ובמשרדי הממשלה - הבניית תהליך כולל כדי לקיים ולאפשר את למידת הנושא למעגלים נוספים, תוך שיתוף פעולה גם עם אשל ללמידה הדדית.

מלמדה לעשייה: מה היה לנו?

בהסתכלות ממעוף הציפור מצטיירת תמונה של הנעשה מאז התקבל האישור בוועדה המקצועית ובוועד המנהל של אשלים בחורף 2013 (ראו תרשים 2).

הגדרת התכניות לקדם-תכנית הרצה לשנה אחת בלבד, ללא אופק ברור להמשך, השפיעה מראש על אופי התהליך: מצד אחד התרגשות של ראשוניות וחידוש, מצד אחר הרבה תהייה ואף חשדנות, וכל זאת בחלון זמן מאוד מסוים שאינו מאפשר הבשלה איטית. אף לא היה ברור אילו גורמים ישפיעו על הצלחת התהליך, האם הם קשורים למהות או לגורמים טכניים, ומה ייחשב להצלחה.

התהליך כולו לווה על ידי הערכה מלווה, שקרוב לתחילתה התגבשה התובנה כי המתרחש יבוא לידי ביטוי במיוחד בראיונות עומק איכותניים: עם המפקחים המגבשים את התכניות, עם המשתתפים בהשתלמות, המלווים הרוחניים, אנשי המקצוע בשטח וכמובן מקבלי הליווי הרוחני.

במקביל לכך, המלווים הרוחניים הנכנסים לתחום חדש זה הוכשרו בדרך כלל בליווי רוחני בעת מחלה שמאיימת על חייהם. עד כה, רוב המלווים הרוחניים לא התמחו בסוגיות של נוער במצבי סיכון, אובדן ושכול, הורים לילדים עם צרכים מיוחדים או התאמת הליווי הרוחני להתמודדות עם הזיכרון והאובדן שנושאים בלבם יוצאי המסע מאתיופיה דרך סודן בעלייה לארץ. כמו כן, רובם ככולם טרם הוכשרו בליווי רוחני קבוצתי, השונה באופיו מהליווי הרוחני הפרטני.

ואולם, כמו שנאמר, זה מה שיש ועם זה ננצח. התכניות יצאו לדרך עם מלווים רוחניים שענו למודעת הדרושים ונמצאו מתאימים לעבוד בתכניות שחלמו ויצרו השותפים בממשלה עם נציגי אשלים, למען אוכלוסיות היעד המוגדרות.

האוכלוסיות שנבחרו כבעלות פוטנציאל לליווי הרוחני הן אוכלוסיות הנושאות משא כבד של כאב, מתמודדות עם מורכבות חיים ולעתים עם בדידות רבה. להלן יתוארו כמה מהאוכלוסיות שזוהו כמתאימות לקדם-תכניות הרצה.

שלוש אוכלוסיות קיבלו ליווי רוחני על ידי מלווה רוחני שעבר הכשרה בתחומן: אוכלוסיית נוער בקצה הרצף, אוכלוסיית בני משפחה המתמודדים עם אובדן פתאומי ושכול בעקבות תאונת דרכים או רצח, והורים לגיל הרך שעברו בילדותם את המסע מאתיופיה דרך סודן לישראל.

באוכלוסיית הנוער הצטרף מלווה רוחני לצוות היחידה לקידום נוער של משרד החינוך במעלות, ובמקביל הצטרפה מלווה רוחנית לצוות הוסטל לנערות בירושלים.

החוויה של מלווים רוחניים אלו בכניסה למסגרת קיימת, שיש בה נוער, צוות עובד, דרכי עבודה מוכרות ומסוימות - לא הייתה פשוטה. תפקיד המלווה הרוחני, החדש לחלוטין, לא היה מוגדר, וכדי ללמוד את הצרכים וההתאמות הנכונות גם לא הוגדרו

מראש יחידות הזמן ודרכי העבודה בפועל. כן הוגדרו מספר השעות השבועיות ודרכי פעולה בסיסיות ביותר, ונקבע כי המלווה הרוחני/ת י/תהיה חלק מהצוות. המילה שתיארה את התקופה הראשונה במסגרות אלו הייתה "לשהות". "פשוט" להיות, מה שכמובן לא פשוט כל כך... במהלך השנה התמודדו המלווים הרוחניים בשתי מסגרות אלו עם הלא-נודע, עם גישושים ובניית יחסי אמון עם הצוות, וכמובן עם הנוער. במהלך העבודה - גם ביחידה לקידום נוער וגם בהוסטל לנערות - נלמד לאט-לאט מהו המרחב הרוחני של הנוער בטווחי גיל אלו, מהן הסוגיות הרוחניות שאיתן הוא מתמודד, אילו דרכים אפשריות לפתיחת המרחב הזה באופן מסייע ותומך. לדוגמה, הקשבה עמוקה למילים בשירים שנער שומע, תמיכה במציאת הקול הנפלא של נערה לשייר, שיחה מפתיעה לפני יום כיפור על האפשרות לכפרה ולמחילה, הכמיהה לסדר והכלה עם הדלקת נרות שבת בהוסטל, הבחירה במוות או בחיים למול פגיעות, אובדן וכאוס.

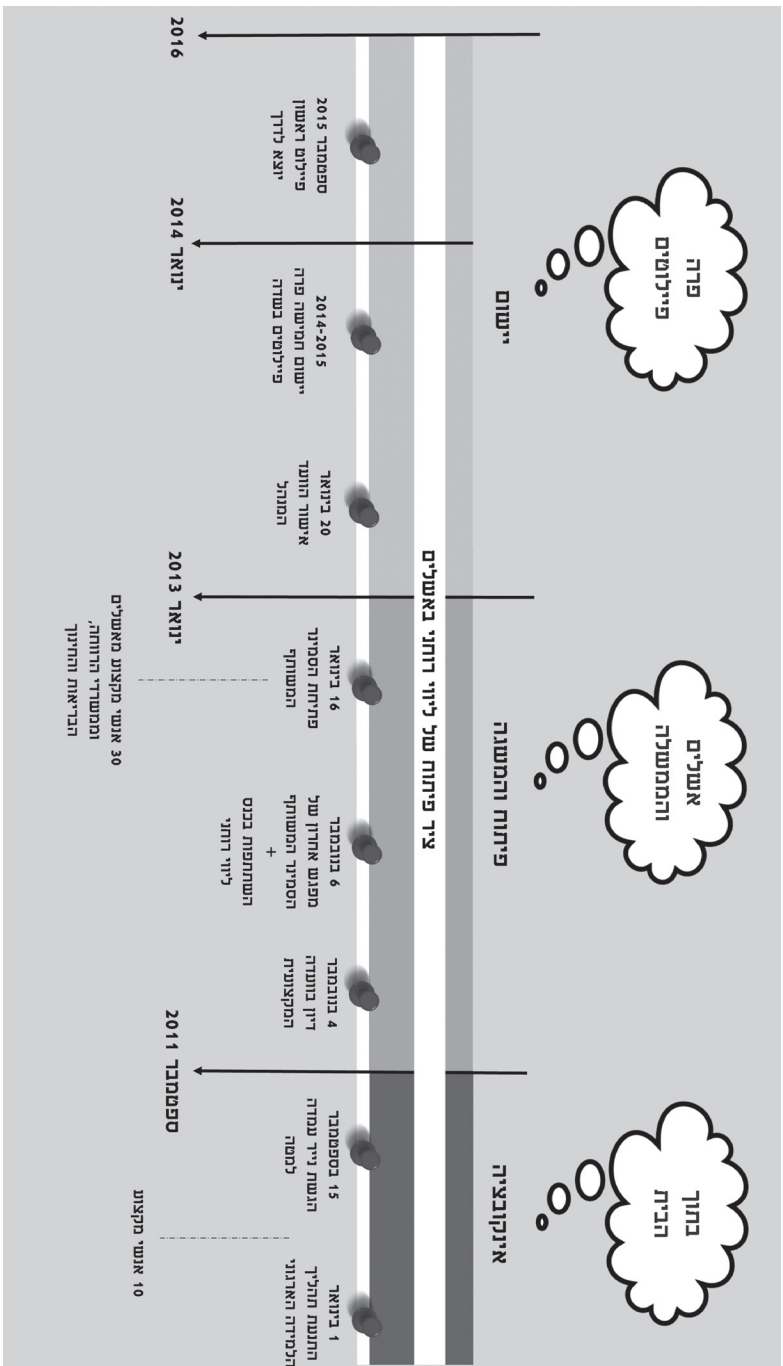
בתחום האובדן הפתאומי והשכול, התאפשר לבני משפחה במרכזי סיוע העובדים עם משרד הרווחה לקבל ליווי רוחני: בכרמיאל ליווי רוחני ביתי לבני משפחה שקרוביהם נהרגו בתאונות דרכים, בירושלים ליווי רוחני לבני משפחה של נפגעי המתה (רצח), ובכפר מנדא קבוצת תמיכה פסיכו-רוחנית לאלמנות ולאמהות שכולות בעקבות תאונות דרכים, בהנחיה משותפת של מלווה רוחנית ועובדת סוציאלית. התגלה שהליווי הרוחני הביתי מאפשר אינטימיות מיוחדת במינה, לשבת עם האם/בן הזוג/הבת של מי שנהרג בתאונת דרכים בתוך ביתם, מול תמונות ההרוג ולעתים בחדרו, להיות איתם ממש בתוך החיים שלהם. הליווי הרוחני לבני משפחה של מי שנרצח מביא אִתו גם התמודדות עם שלל התחושות הקשות של אובדן אמון בצלם אנוש ומסייע למצוא משמעות בתוך הבלתי-נתפס. ההתמודדות בקבוצת תמיכה רוחנית במגזר הערבי, לנשים בטווחי גיל ובמצבים שונים, הביאה אִתה את הכמיהה והאומץ להסתכל גם על האובדן הקשה וגם על הרצון להמשיך לחיות, למצוא את נקודות האור והשמחה בקצב הפנימי המתאים מבחינה תרבותית וחברתית.

בעפולה התקיימה קבוצת תמיכה רוחנית להורים לילדים בגיל הרך שעברו בילדותם את המסע דרך סודן לארץ, וזאת בהנחיה משותפת של מלווה רוחנית ומנחה קבוצות שעבר בעצמו את המסע. מורכבות הנושא התגלתה ברמות שונות: החל ברמה ה"טכנית" של קיום קבוצה להורים לילדים בגיל הרך בשעות המתאימות להם ולילדים, דרך פרסום הקבוצה להורים שעברו בילדותם את המסע, וכלה בצורך בהתאמה תרבותית של נושא הרוחניות בכלל והנגיעה בנושא כה כאוב בפרט - נושא שהיה לעתים סגור מאחורי מנעול ובריאח אך "הסיפור רצה להיות מסופר" עד כדי כך, שאחת המשתתפות הטיחה כלפי המנחים בתחילת המפגשים את השאלה: "למה חיכתם עד עכשיו???"

אוכלוסייה נוספת - הורים לילדים עם צרכים מיוחדים - קיבלה ליווי רוחני באמצעות הערוץ השני של שזירת התפיסה והכלים של הליווי הרוחני בעבודת איש מקצוע

טיפול. בקדם-תכנית הרצה זה השתתפו עובדים סוציאליים העובדים במעונות יום שיקומיים ובמחלקות רווחה עם הורים לילדים עם מוגבלות. בהשתלמות לאורך השנה הם למדו ותרגלו בפרקטיקום את שזירת התפיסה והכלים של הליווי הרוחני במסגרת עבודתם עם ההורים בשטח. קבוצה זו לוותה על ידי מפקחת ארצית מתחום השיקום במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, שתרמה רבות להתמודדות עם שאלה מרכזית שנשאלה רבות בתחילת השנה: מהו ליווי רוחני ביחס לעבודה סוציאלית וביחס לטיפול? המנחות והמשתתפים סיפרו כי ככל שהתקדמה ההשתלמות, הוצגו המקרים ונלמדו ה"תמלולים" המהווים חומר למידה בקורס - הלכה ופחתה חשיבות השאלה הזאת, והתובנות נשזרו בתוך הלמידה והתודעה המקצועית.

נוסף על כך הוקמה כאמור קבוצת למידה בין-משרדית למפקחים ממשרדי הבריאות, הרווחה והחינוך לחשיפה, להכשרת לבבות לליווי הרוחני ולחשיבה על כיווני פיתוח אפשריים במרחבים המקצועיים שלהם. החוויה בקבוצה זו הייתה מרגשת משתי בחינות עיקריות: ראשית, המשתתפים נתרמו מאוד מההוויה המשותפת - להיות עם מפקחים מקבילים ממשרדי ממשלה אחרים, ושנית, חלקים מהליווי הרוחני הדהדו לדבריהם במקצועות שלהם עצמם במהויות שלעתים היו מה שהביאו אותם לבחור במקצוע הזה מלכתחילה, מהויות שהלכו והתמססו עם הזמן, המטלות, העומסים וההתמקצעות ושהמשתתפים נזכרו בהן בגעגעוע.

תרשים 2: ציר הזמן לפיתוח תחום הליווי הרוחני

סגירת מעגל

ביולי 2015, בתום שנת הקדם-תכנית הרצה, נערך מפגש מסכם של "סגירת מעגל", שבו הוצגו הממצאים של מחקר ההערכה המלווה לתכניות (טרם פורסם). השתתפו ביום הזה נציגים מהשלב השונים של תהליך הפיתוח: נציגים מקבוצת הלמידה הראשונית, שהתכנסה ב-2012, לפני שהכול התחיל, וניסתה להבין מה זה בכלל הליווי הרוחני, האם ואיך הוא יכול להתאים לנו. אותה קבוצה ראשונית טבעה את ה"הגדרה" למי מתאים הליווי הרוחני, וקבעה כי "הליווי הרוחני מתאים למי שנושא, בבדידות רבה, על הכתפיים". אותה קבוצה גם יצרה את החלום של "סמינר בוטיק" לנציגי משרדי הממשלה ואשלים, שילמדו את הנושא ויתכננו מה שנראה להם נכון ומתאים לאוכלוסיות שבטיפולם. נציגים מהסמינר הזה השתתפו אף הם במפגש המסכם, שיתפו בראיית התהליך כולו וסגרו את המעגל, על כל ההתרגשות הנובעת מכך. השתתפו חלק מהמלווים הרוחניים שעבדו במהלך השנה בתכניות, ושבלעדיהם לא הייתה יכולה להתקיים שום תכנית. השתתפו גם מבצעי מחקר ההערכה, ששיתפו במה שלמדו מהתהליך, בראיונות איכותניים עם מפקחים, מנהלי מסגרות, עובדים סוציאליים, מלווים רוחניים ומקבלי ליווי רוחני. הם דיווחו כי הליווי הרוחני הוא משמעותי, תורם וייחודי, שהוא מתקיים בתפיסה ובכלים המיוחדים לו ומשפיע עמוקות על כל הנוגעים בדבר, ודיברו גם על האתגרים, החסמים והלקחים לעתיד.

סגירת המעגל לוותה בתחושות של גם וגם: שמחה המהולה בעצב, שיש עמו תקווה.

שמחה - על תכנית ההרצה הראשונה ה"אמיתית" שנוצרה מתוך התהליך, נולדה מההיכרות של היחידה לאובדן פתאומי ושכול במשרד הרווחה עם תחום הליווי הרוחני, זוהתה כבעלת פוטנציאל ממשי להתאים לאנשים המתמודדים עם אובדן יקיריהם, תוכנה, נכתבה ואושרה על ידי הוועד המנהל של אשלים לשלוש השנים הבאות. שמחה גם על התכנון המתקדם לתכנית ההרצה לתמיכה בילדים, בהורים ובצוותים חינוכיים, באמצעות שילוב הליווי הרוחני בעבודת היועצות במסגרות חינוך, והחשיבה על שילוב ליווי רוחני בעבודת משרד הרווחה עם אוכלוסיות קצה.

עצב - על הפיילוטים שהיו משמעותיים אך לא נמצאה להם עדיין דרך להמשיך, בתחום העדות והנראות לסיפור המסע דרך סודן לישראל, ובתחום הליווי הרוחני להורים לילדים עם צרכים מיוחדים. עצב גם על סיום תפקידם של המלווים הרוחניים במסגרות הנוער ועל פרידתם בתחושות מורכבות מהיחידה לקידום נוער ומההוסטל לנערות, לשם הביאו בשנה האחרונה את נוכחות הרוח, ההקשבה, התודעה והקצב האחרים אל תוך ההווה עם הנוער.

תקווה - לאור המשוב המשמעותי, העניין והרצון של הנוגעים בדבר וכן ממצאי המחקר המלווה, מתקדמת במשרד הרווחה החשיבה על שילוב הליווי הרוחני במסגרות לנוער קצה ולחשיפה והכשרה לעובדים סוציאליים.

סגירת מעגל היא תמיד אבן דרך: מה שהיה הסתיים, וכעת מתחיל משהו חדש. בראשונות מורגשים החלום, היצירתיות, זריעת הזרעים, "הכול פתוח ואפשרי". בשלב הבא מתחילה ההגשמה - המציאות, העבודה, הצמיחה.

וכמו בתחילת התהליך, אני שוב נושאת תפילה: לכוחות, למציאת המרחבים הנכונים, לשותפים טובים באמצע הדרך, ומעל הכול, להכוונה נכונה למתן מענים מיטביים לאנשים, הנושאים בבדידותם משאות כה כבדים על הכתפיים. אמן.

מקורות

זוהר-סייקס, נ' (2013). סיפור מסע - אל ליווי רוחני ועבודה סוציאלית. *עט השדה* (10), 62-69. גרסה מקוונת: http://www.ashalim.org.il/files/magazin_heb.pdf

"עט השדה", גיליון 8 [גרסה מקוונת]:

<http://messages.responder.co.il/424943/37561463/706e545b616f992f943b50c52475b1e0>